

EWA ŁAPIŃSKA

Uniwersytet w Białymstoku
<https://orcid.org/0000-0002-2064-1556>
e.lapinska@uwb.edu.pl

Wpływ niepełnosprawności testatora na zdolność testowania

The impact of testator's disability on the testamentary capacity

Abstract: The testator's disability, which isn't mentioned in legal provisions regulating testamentary inheritance, is of significant importance for possibility of shaping in a will the fate of owned property after the testator's death. The aim of this article is to show the relationship between the testator's disability and his testamentary capacity. Making valid testamentary dispositions requires full legal capacity. Therefore a natural person with limited legal capacity or without legal capacity has been deprived of the right to make a valid declaration of will *mortis causa*. Since the conditions for a declaration of incapacity are: mental illness, mental retardation or other types of mental disorders, an intellectually disabled person deprived of full legal capacity, cannot make a will.

Keywords: testament, testamentary capacity, testator, disability

Wprowadzenie

Uregulowana w art. 944 Kodeksu cywilnego¹ zdolność testowania stanowiąca nieodłączny atrybut testatora umożliwia podjęcie decyzji dotyczących losów zgromadzonych dóbr majątkowych na wypadek śmierci, a zarazem modyfikację ustawowego porządku dziedziczenia. Mając na względzie wagę dokonywanych czynności, ustawodawca odrębnie w stosunku do ogólnej zdolności do czynności prawnych uregulował zdolność testowania, która nie jest nieodzownym atrybutem każdej osoby fizycznej. Jednocześnie należy zauważyć, że w świetle unormowań dotyczących oświadczenia woli *mortis causa* niepełnosprawność określonego rodzaju dotycząca spadkodawcę może stanowić prawnie relewantną okoliczność wpływającą na zdolności testowania, a w konsekwencji limitującą możliwość sporządzenia i odwołania ważnego testamentu. W związku z powyższym celem artykułu jest ukazanie pozornie niedostrzeganych powiązań zachodzących pomiędzy niepełnosprawnością, ubezwłasnowolnieniem a zdolnością testowania.

1. Niepełnosprawność – kwestie definicyjne

Pojęcie niepełnosprawności charakteryzuje interdyscyplinarność i wielowymiarowość. Każda dziedzina nauki posługująca się powyższym terminem konstruuje

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1740 z późn. zm.), dalej: k.c.

własną definicję, która uwypukla inne aspekty zjawiska niepełnosprawności. Abstrahując od znaczenia niepełnosprawności przyjętego w obrębie różnych nauk, można wyróżnić niepełnosprawność biologiczną oraz niepełnosprawność prawną. Pierwsza z nich charakteryzuje się obniżeniem sprawności organizmu, druga zaś jest warunkowana realizacją przez osobę fizyczną kryteriów określonych w aktach normatywnych².

Na gruncie aktów prawnych funkcjonujących w obrębie prawa międzynarodowego, jak również krajowego porządku prawnego, próżno jest szukać definicji legalnej niepełnosprawności, której można byłoby przypisać rolę przewodniej dyrektywy o zastosowaniu rozciągającym się na wszystkie akty prawne operujące powyższym terminem. Poszukując desygnatów niepełnosprawności na płaszczyźnie regulacji prawnych, należy wspomnieć o Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych³, która w art. 1 zalicza do tej kategorii osoby cechujące się długotrwałym naruszeniem sprawności fizycznej, umysłowej, intelektualnej lub w zakresie zmysłów, co w połączeniu z różnymi barierami może przekładać się na utrudnienia w sferze pełnego i skutecznego udziału w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi podmiotami. Inne znaczenie terminu osoba niepełnosprawna zaproponowano w Konwencji nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych⁴. Zgodnie z art. 1 ust. 1 wspomnianego aktu normatywnego pod powyższym terminem należy rozumieć osobę, której możliwości uzyskania i utrzymania odpowiedniego zatrudnienia, jak również awansu zawodowego, zostały znacznie ograniczone wskutek (właściwie orzeczonego) ubytku zdolności fizycznych lub umysłowych. Z kolei w Międzynarodowej Klasyfikacji Funkcjonowania Niepełnosprawności i Zdrowia⁵ Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) zróżnicowała niepełnosprawność, opierając się na stanie zdrowia człowieka w trzech płaszczyznach, tj. niesprawność (*impairment*), niepełnosprawność (*disability*), ograniczenia w odgrywaniu ról społecznych (*handicap*). *Impairment* oznacza wszelką utratę sprawności, jak również anomalię w zakresie budowy lub funkcjonowania organizmu pod względem psychologicznym, psychofizycznym lub anatomicznym. Pojęciu *disability* należy przypisać następujące znaczenie – każde ograniczenie bądź niemożność (stanowiące efekt niesprawności) prowadzenia aktywnego życia w sposób uchodzący za typowy dla człowieka lub w takim zakresie. Z kolei *handicap* jest postrzegane jako rezultat niesprawności lub

² D. Kurzyna-Chmiel, *Niepełnosprawność jako źródło specyfiki regulacji oświatowej*, „Samorząd Terytorialny” 2018, nr 5, s. 33.

³ Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych (t.j. Dz.U. z 2012 r., poz. 1169) przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 13 grudnia 2006 roku. Jej ratyfikacja przez Polskę nastąpiła 6 września 2012 roku.

⁴ Konwencja nr 159 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca rehabilitacji zawodowej i zatrudnienia osób niepełnosprawnych (t.j. Dz.U. z 2005 r. Nr 43, poz. 412) przyjęta 20 czerwca 1983 roku. Polska ratyfikowała ją 26 listopada 2003 roku.

⁵ Rezolucja WHA54.21 przyjęta przez Światową Organizację Zdrowia podczas 55. Zgromadzenia WHO 22 maja 2001 roku.

niepełnosprawności. Pod powyższym terminem rozumie się ułomność ograniczającą lub uniemożliwiającą pełną realizację roli społecznej adekwatnej do wieku, płci oraz zgodnej ze społecznymi i kulturowymi uwarunkowaniami⁶. W podobny nurt wpisuje się definicja zawarta w przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Światowym Programie Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych⁷. Zgodnie z nim niepełnosprawność sprowadza się do każdego utrudnienia lub braku, których źródłem jest upośledzenie zdolności wykonywania jakiejś czynności w sposób uważany za normalny dla istoty ludzkiej lub w takim zakresie⁸.

Na poziomie prawa krajowego pojęciem niepełnosprawności posługuje się Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych⁹. W świetle art. 2 pkt 10 powołanego aktu prawnego niepełnosprawnością jest trwała lub okresowa niezdolność do realizacji funkcji społecznych, której przyczyny należy upatrywać w stałym lub długotrwałym naruszeniu sprawności organizmu, w szczególności powodująca niezdolność do pracy. Ponadto wyróżniono trzy stopnie niepełnosprawności, tj. znaczny, umiarkowany, lekki. Zaś osoba niepełnosprawna to osoba fizyczna, której niepełnosprawność została potwierdzona jednym z orzeczeń wymienionych w art. 1 wspomnianego aktu normatywnego. Należy zauważyć, iż ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych koncentruje się na aspekcie formalnym niepełnosprawności, pozostawiając poza desygnatem pojęcia osoby niepełnosprawnej tych wszystkich, którzy nie legitymują się stosownym orzeczeniem, a sprawność ich organizmu niewątpliwie uległa naruszeniu. Odesłanie do niepełnosprawności w znacznym lub umiarkowanym stopniu w rozumieniu powyższego aktu prawnego zostało zawarte przy formułowaniu definicji niezdolności do pracy na gruncie Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej¹⁰. Inne ujęcie pojęcia osoby niezdolnej do pracy konstruuje Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych¹¹. Na gruncie art. 12 ust. 1 powołanego aktu prawnego niezdolność do pracy charakteryzuje osoby fizyczne, które całkowicie lub częściowo utraciły zdolność do pracy zarobkowej, a przyczyną takiego stanu rzeczy jest naruszenie sprawności organizmu nierokujące odzyskania zdolności do pracy po przekwalifikowaniu. Co istotne, należy dostrzec zależności zachodzące pomiędzy przedstawioną definicją a art. 2 pkt 10 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej

⁶ M. Gięda, *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] M. Gięda, R. Raszewska-Skałeczka, *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*, Wrocław 2015, s. 27.

⁷ Światowy Program Działań na rzecz Osób Niepełnosprawnych został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 3 grudnia 1982 roku na mocy Rezolucji 37/52.

⁸ D. Kurzyna-Chmiel, *Niepełnosprawność jako źródło...*, op. cit., s. 33.

⁹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 573 z późn. zm.).

¹⁰ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 2268 z późn. zm.).

¹¹ Ustawa z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 291 z późn. zm.).

oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. Mianowicie, orzeczenie lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o całkowitej niezdolności do pracy i niezdolności do samodzielnej egzystencji jest traktowane na równi z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności; orzeczenie o całkowitej niezdolności do pracy jest traktowane na równi z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a orzeczenie o częściowej niezdolności do pracy oraz celowości przekwalifikowania się są traktowane na równi z orzeczeniem o lekkim stopniu niepełnosprawności¹². Zatem termin niezdolność do pracy w rozumieniu ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych ma węższe znaczenie od określenia niepełnosprawność, toteż nie wszystkie osoby niepełnosprawne spełnią kryterium niezdolności do pracy w rozumieniu powołanego aktu normatywnego. Natomiast każdy, kto został uznany za osobę niezdolną do pracy, jest osobą niepełnosprawną. Innymi słowy, na podstawie niniejszej ustawy wśród osób niepełnosprawnych można wyróżnić dwie grupy, tj. zdolnych oraz niezdolnych do pracy.

Cechą charakterystyczną przedstawionych definicji legalnych jest kreowanie ich na potrzeby konkretnych aktów prawnych. W konsekwencji indywidualnie oznaczony podmiot może uchodzić za osobę niepełnosprawną na tle niektórych aktów normatywnych, a innych już nie. Tym samym status niepełnosprawnego jest kształtowany przez liczne regulacje prawne przypisujące (najczęściej) własne wyjaśnienie terminowi niepełnosprawność. Po dokonaniu powyższych spostrzeżeń jeszcze bardziej dostrzegalna staje się potrzeba wprowadzenia jednej definicji legalnej niepełnosprawności, której zastosowanie rozciągałoby się na całokształt unormowań prawnych posługujących się rozważanym terminem.

Wobec mnogości definicji pojęcia niepełnosprawności formułowanych zarówno na szczeblu międzynarodowym, jak i w polskim systemie prawnym na potrzeby niniejszego artykułu zostało przyjęte rozumienie analizowanego pojęcia przedstawione w Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Opowiedzenie się za znaczeniem niepełnosprawności przyjętym w powołanym akcie normatywnym wynika przede wszystkim z jego rangi oraz wagi poruszanej materii, gdyż traktuje o prawach człowieka. W związku z tym należałoby przyznać jej prymat w stosunku do innych aktów prawnych poruszających problematykę niepełnosprawności oraz osób niepełnosprawnych. Wspomniana konwencja charakteryzuje się szerokim zasięgiem międzynarodowym, bowiem do 2018 roku została ratyfikowana przez 172 państwa, m.in. Polskę. Ponadto uchwycono w niej esencję pojęcia niepełnosprawności. Dostrzeżono całe spektrum tego zjawiska. Tym samym nie zawężono go wyłącznie do niezdolności do pracy ani nie uzależniono od licznych kryteriów formułowanych na gruncie poszczególnych aktów prawnych, których wypełnienie warunkuje uzyskanie statusu osoby niepełnosprawnej. W postanowieniach kon-

¹² B. Gudowska, *Komentarz do art. 12*, [w:] B. Gudowska, K. Ślęzak (red.), *Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Emerytury pomostowe. Komentarz*, Warszawa 2013, nb. 46.

wencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych nie zawarto wymogu uzyskania stosownego dokumentu stanowiącego potwierdzenie niepełnosprawności biologicznej. Mając powyższe na uwadze, w dalszych rozważaniach posługuję się terminem osoba niepełnosprawna w następującym znaczeniu – osoba charakteryzująca się długotrwałym naruszeniem sprawności fizycznej, umysłowej, intelektualnej lub w zakresie zmysłów, niezależnie od tego, czy uzyskała stosowny dokument stanowiący potwierdzenie biologicznej niepełnosprawności. Zatem mianem niepełnosprawnego spadkodawcy można określić m.in. osobę niewidomą, głuchoniemą, niemą, pozbawioną kończyn, sparaliżowaną, cierpiącą na różnego rodzaju choroby psychiczne, charakteryzującą się obniżoną sprawnością umysłu. Konkludując, grupa niepełnosprawnych spadkodawców jest niejednorodna. W związku z tym fundamentalnego znaczenia nabiera następujące pytanie: czy każdy rodzaj niepełnosprawności wpływa na zdolność testowania? Doprecyzowując, czy w świetle obowiązującego polskiego prawa spadkowego każda osoba niepełnosprawna (bez względu na rodzaj niepełnosprawności) nie może dokonać ważnych rozrządzeń testamentowych z uwagi na brak zdolności testowania?

2. Ubezważnienie jako okoliczność wpływająca na zdolność testowania

Pomimo braku *expressis verbis* odwołania do niepełnosprawności w przepisach prawnych regulujących dziedziczenie testamentowe, wyraźnie dostrzegalny jest wpływ określonego rodzaju niepełnosprawności na zdolność testowania spadkodawcy. Jest to tzw. specjalna zdolność czynna¹³ stanowiąca przesłankę utrwalenia ostatniej woli w sposób ważny. Ponadto w literaturze zdolność testowania uchodzi za względnie szczególnie przypadek zdolności do czynności prawnych¹⁴. Jej wyjątkowość (rozumiana jako odmienne uregulowanie w stosunku do tzw. ogólnej zdolności do czynności prawnych) przejawia się w bardziej rygorystycznym traktowaniu zdolności testowania jako przesłanki ważności aktu ostatniej woli niż ogólnej zdolności do czynności prawnych jako przesłanki ważności czynności prawnych¹⁵. Oprócz tego w doktrynie można odszukać poglądy definiujące zdolność testowania jako zdolność do czynności prawnych prawa spadkowego¹⁶, spośród których

¹³ L. Kociucki, *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*, Warszawa 2011, Legalis.

¹⁴ A. Paluch, *Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim*, Warszawa 2021, Legalis; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2020, s. 76; S. Wójcik, F. Zoll, *Testament*, „Studia Prawa Prywatnego” 2006, nr 2, s. 86.

¹⁵ S. Wójcik, F. Zoll, *Testament*, [w:] B. Kordasiewicz (red.), *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2015, s. 346-347.

¹⁶ K. Osajda, *Komentarz do art. 944*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2020, nb. 1.

fundamentalne znaczenie ma sporządzenie oświadczenia woli *mortis causa*, jak również sprzężone z nim odwołanie testamentu.

Zgodnie z art. 944 § 1 k.c. możliwość podjęcia decyzji odnośnie do losów zgromadzonego majątku na wypadek śmierci – poprzez sporządzenie lub odwołanie aktu ostatniej woli – została zarezerwowana wyłącznie dla osób fizycznych dysponujących pełną zdolnością do czynności prawnych. Toteż z kręgu potencjalnych testatorów wykluczono tych, którym zdolność do czynności prawnych ograniczono lub pozbawiono jej. Instytucją prawa cywilnego umożliwiającą osiągnięcie wymienionych skutków prawnych jest ubezwłasnowolnienie, które w istotny sposób wpływa na konstytucyjny status jednostki poprzez ingerencję w sferę podstawowych praw człowieka związanych ze swobodnym podejmowaniem decyzji dotyczących codziennego życia¹⁷. Powyższe stanowisko znajduje potwierdzenie w orzecznictwie SN, w którym dostrzeżono w ubezwłasnowolnieniu ograniczenie w wysokim stopniu podstawowych praw i wolności osobistych człowieka¹⁸.

Obecnie obowiązujące regulacje prawa cywilnego dokonują podziału ubezwłasnowolnienia na całkowite i częściowe. W przypadku obu rodzajów ubezwłasnowolnienia wyróżniono identyczną przesłankę medyczną, tzn. występowanie po stronie osoby fizycznej, której ma dotyczyć postanowienie sądu ograniczające lub pozbawiające zdolności do czynności prawnych, choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych, w szczególności pijaństwa lub narkomanii. Na tle aktualnych realiów terminologia zastosowana przy formułowaniu medycznej przesłanki ubezwłasnowolnienia jest nacechowana archaicznością. Należy zaznaczyć, iż ze względu na pejoratywny wydźwięk przyczyniający się do stygmatyzacji pacjentów porzucono w psychiatrii posługiwanie się terminami choroba psychiczna i niedorozwój umysłowy. Na gruncie obecnego stanu wiedzy medycznej chorobę psychiczną należy rozumieć jako zaburzenia psychotyczne cechujące się wyraźnymi zakłóceniami poczucia rzeczywistości, których przejawem jest ograniczenie zdolności dokonywania krytycznej, realistycznej oceny świata obiektywnego lub całkowita niezdolność w tym zakresie¹⁹. Posługując się terminologią medyczną, chorobę psychiczną można zdefiniować jako „przewlekły proces psychotyczny typu endogennego i organicznego bądź somatogennego”²⁰, zaś niedorozwój umysłowy należy utożsamiać z oligofrenią stanowiącą zahamowanie rozwoju psychicznego lub niepełny rozwój psychiczny. Cechą charakterystyczną

¹⁷ M. Paško, *Instytucja ubezwłasnowolnienia w polskim systemie prawnym*, „Edukacja Prawnicza” 2020, nr 1, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/instytucja-ubezwlasnowolnienia-w-polskim-systemie-prawnym/> [dostęp: 01.03.2022].

¹⁸ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 stycznia 1978 r., IV CR 515/77, niepubl.

¹⁹ P. Księżak, *Komentarz do art. 13*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2020, nb. 14-15.

²⁰ M. Tomaszewska, *Metodologiczny status pojęć – przesłanek ubezwłasnowolnienia na przykładzie choroby psychicznej*, „Prawo i Medycyna” 2008, nr 4, s. 106.

upośledzenia umysłowego jest niedostateczny poziom inteligencji²¹. W ramach przesłanki medycznej mieszczą się również innego rodzaju zaburzenia psychiczne, które nie stanowią ani choroby psychicznej, ani niedorozwoju umysłowego. W świetle orzecznictwa SN wymienione w art. 13 § 1 oraz art. 16 § 1 k.c. uzależnienie od alkoholu lub narkotyków może być podstawą ubezwłasnowolnienia dopiero w razie stwierdzenia przez biegłego lekarza psychiatrę, iż ma ono charakter zaburzeń psychicznych²². W przeciwnym razie jest niemożliwe ubezwłasnowolnienie osoby uzależnionej.

Ponieważ tworząc konstrukcję ubezwłasnowolnienia całkowitego ustawodawca posłużył się metodą kombinowaną, to do pozbawienia osoby fizycznej zdolności do czynności prawnych nie jest wystarczające zdiagnozowanie w toku postępowania cywilnego przez biegłego lekarza psychiatrę choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych. Innymi słowy, przesłanka medyczna, aby mogła stanowić podstawę orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego, musi występować kumulatywnie z niemożnością kierowania swym postępowaniem stanowiącą konsekwencją zaburzeń psychicznych, o których mowa w art. 13 § 1 k.c. W zakresie pojmowania tej przesłanki ubezwłasnowolnienia całkowitego występują rozbieżności pomiędzy doktryną a judykaturą. W literaturze niemożność kierowania swym postępowaniem jest rozumiana jako brak możliwości dokonywania czynności prawnych w sposób świadomy i swobodny²³. W orzecznictwie zaś opowiedziano się za szerszym ujęciem omawianej przesłanki, mianowicie niemożność kierowania swym postępowaniem sprowadza się do braku świadomego kontaktu z otoczeniem oraz braku możliwości intelektualnej oceny swojej sytuacji, swojego postępowania i jego efektów²⁴. Wobec powyższego podnosi się, iż forsowane w judykaturze znaczenie „niemożności kierowania swym postępowaniem” jest niemiarodajne z perspektywy zasadności ubezwłasnowolnienia całkowitego, gdyż skutki postanowienia sądu cywilnego w tym przedmiocie dotyczą zachowań w sferze prawnej, a nie jakiegokolwiek aktywności²⁵. Oprócz tego pozbawić zdolności do czynności prawnych można jedynie osobę, która ukończyła 13 lat. Jest to uzasadnione, gdyż małoletni poniżej 13 roku życia *ipso iure* nie ma zdolności do czynności prawnych (art. 12 k.c.).

Poza przesłanką medyczną nieco inaczej ukształtowano dwie pozostałe przesłanki ograniczenia zdolności do czynności prawnych w drodze konstytucyjnego

²¹ P. Księżak, *Komentarz do art. 13*, op. cit., nb. 16.

²² Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 1972 r., II CR 138/72, OSNCP 1972, nr 12, poz. 221.

²³ R. Strugała, *Komentarz do art. 13*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2021, nb. 4.

²⁴ M. Gutowski, *Komentarz do art. 13*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. I: *Komentarz – art. 1-352*, Warszawa 2021, nb. 2; zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 17 maja 2013 r., I CSK 122/13, Legalis nr 722271; postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 6 września 2017 r., I CSK 331/17, Legalis nr 1682208.

²⁵ P. Księżak, *Komentarz do art. 13*, op. cit., nb. 22.

postanowienia sądu cywilnego wydanego po przeprowadzeniu postępowania nieprocesowego w przedmiocie ubezwłasnowolnienia częściowego. Przede wszystkim ubezwłasnowolnić częściowo można jedynie osobę pełnoletnią, a zatem mającą pełną zdolność do czynności prawnych. Ponadto względ na interes osoby fizycznej nie uzasadnia orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego, lecz jedynie wymaga przyznania pomocy do prowadzenia jej spraw. Co istotne, w zakresie interpretacji tej przesłanki ubezwłasnowolnienia częściowego występuje dysonans pomiędzy judykaturą a doktryną. W orzecznictwie dominuje stanowisko akcentujące szerokie rozumienie „prowadzenia spraw”. Zgodnie z nim zakresem wspomnianego terminu objęto nie tylko czynności prawne, lecz również faktyczne²⁶. Z kolei literatura, obierając za punkt wyjściowy skutek ubezwłasnowolnienia częściowego w postaci ograniczenia zdolności do czynności prawnych, opowiada się za zawężeniem pojmowania „prowadzenia spraw” jedynie do czynności prawnych. Jako argument uzasadniający nietrafność przedstawionego stanowiska dominującego w judykaturze podaje się możliwość orzeczenia ubezwłasnowolnienia częściowego w stosunku do osób skutecznie funkcjonujących w obrocie cywilnoprawnym, lecz mających problemy z dokonywaniem czynności faktycznych.

Jednakże pomimo aktualizacji przesłanek określonych w art. 13 albo art. 16 k.c. sąd może odstąpić od orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego, gdy nie jest ono celowe, tzn. interes osoby, której zdolność do czynności prawnych miałaby zostać odebrana albo ograniczona, nie wymaga przyznania ochrony prawnej. Toteż interes jednostki, której dotyczy postępowanie cywilne w przedmiocie ubezwłasnowolnienia, uchodzi za nadrzędną dyrektywę orzekania w tym zakresie²⁷.

Institucja ubezwłasnowolnienia stała się przedmiotem ożywionych dyskusji w przedmiocie zasadności jej utrzymania w polskim porządku prawnym. Zwraca się uwagę, iż polskie przepisy prawne normujące ubezwłasnowolnienie nie czynią zadość wymogom wynikającym z art. 12 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych²⁸. Przede wszystkim w polskich unormowaniach brakuje miejsca na uwzględnienie sytuacji indywidualnie oznaczonej osoby, która miałaby zostać ubezwłasnowolniona²⁹. Aktualnie w Ministerstwie Sprawiedliwości prowadzone są prace nad systemem wspieranego podejmowania decyzji, który miałby zastąpić instytucję ubezwłasnowolnienia³⁰. Skutki rezygnacji z analizowanej instytucji byłyby dostrzegalne również w obszarze prawa spadkowego w zakresie zdolności testowania. Wskutek

²⁶ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 14 maja 1973 r., I CR 207/73, Legalis nr 17128.

²⁷ Zob. postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 kwietnia 2010 r., IV CSK 470/09, Legalis nr 223297.

²⁸ P. Księżak, *Komentarz do art. 13*, op. cit., nb. 9.

²⁹ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, *Institucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, t. XL, s. 152.

³⁰ Biuletyn Informacji Publicznej Rzecznika Praw Obywatelskich, *Zastąpienie ubezwłasnowolnienia systemem wspieranego podejmowania decyzji. 10 lat Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych w Polsce*,

tego zdolność do sporządzenia i odwołania testamentu mogłaby przysługiwać szerszej grupie osób niepełnosprawnych, które na gruncie obecnego stanu prawnego są pozbawione prawnej możliwości dokonania ważnych rozrządzeń testamentowych.

3. Zdolność testowania niepełnosprawnego testatora

Mając na uwadze dotychczasowe rozważania, należy spostrzec, iż pomiędzy określonym rodzajem niepełnosprawności (tj. sprowadzającym się do chorób psychicznych oraz obniżenia sprawności umysłu), instytucją ubezwłasnowolnienia a zdolnością testowania istnieją powiązania istotnie wpływające na możliwość dokonania ważnych rozrządzeń testamentowych przez określoną grupę spadkodawców. Nieuzasadnione jest utożsamianie osób ubezwłasnowolnionych z osobami niepełnosprawnymi, bowiem wyłącznie niepełnosprawność intelektualna oraz różnego rodzaju zaburzenia psychiczne mogą stanowić podstawę pozbawienia zdolności do czynności prawnych albo jej ograniczenia. W konsekwencji nieuprawnione jest twierdzenie, iż wszystkie osoby niepełnosprawne są ubezwłasnowolnione.

Instytucja ubezwłasnowolnienia, dostrzegając obniżenie sprawności umysłu wskutek wystąpienia zaburzeń psychicznych, umożliwia zabezpieczenie osób niepełnosprawnych intelektualnie lub borykających się z psychozami przed ewentualnymi niekorzystnymi konsekwencjami w sferze majątkowej poprzez odpowiednie zmodyfikowanie zakresu zdolności do czynności prawnych. Skutki prawne uprawomocnienia się orzeczenia sądowego w przedmiocie ubezwłasnowolnienia częściowego lub całkowitego są zauważalne również w obrębie prawa spadkowego. Pomimo braku bezpośredniego odwołania się do niepełnosprawności testatora w przepisach prawnych dotyczących rozrządzeń testamentowych, determinantem przyznania prawa do ukształtowania porządku dziedziczenia w oświadczeniu woli *mortis causa* są dotyczące spadkodawcę różnego rodzaju zaburzenia psychiczne, które stały się podstawą prawomocnego orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego. Zatem osoby fizyczne niedysponujące pełną zdolnością do czynności prawnych, u których biegły lekarz psychiatra w toku postępowania cywilnego zdiagnozował chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy lub innego rodzaju zaburzenia psychiczne, nie mogą wpłynąć na kształt porządku dziedziczenia poprzez dokonanie rozrządzeń testamentowych. Konsekwencją pozbawienia osoby z zaburzeniami psychicznymi pełnej zdolności do czynności prawnych na mocy konstytucyjnego postanowienia sądu cywilnego jest nieprzyznanie waloru ważności sporządzonemu przez nią oświadczeniu woli na wypadek śmierci po czasie uprawomocnienia się wspomnianego orzeczenia. Tym samym testator nie w pełni sprawny umysłowo

dysponuje możliwością podjęcia próby utrwalenia ostatniej woli do momentu, gdy postanowienie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia stanie się prawomocne, o ile w toku postępowania nie ustanowiono doradcy tymczasowego. W świetle unormowań art. 549 § 1 ustawy z 17 listopada 1964 roku – Kodeks postępowania cywilnego³¹ ustanowienie doradcy tymczasowego dla osoby, której dotyczy postępowanie w przedmiocie ubezwłasnowolnienia skutkuje ograniczeniem jej zdolności do czynności prawnych, co w powiązaniu z art. 944 § 1 k.c. przekłada się na brak zdolności testowania. W tej sytuacji fundamentalne znaczenie mają przepisy art. 945 § 1 pkt 1 k.c. W ich świetle rozrządzeniom testamentowym odmawia się waloru ważności, gdy testator dokonał ich w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Przedstawione unormowania mogą znaleźć zastosowanie w przypadku wystąpienia po stronie testatora różnego rodzaju zaburzeń psychicznych.

Ponieważ zdolność testowania wiąże się nie tylko z możliwością sporządzenia ważnego aktu ostatniej woli, lecz również z odwołaniem dokonanych dyspozycji majątkowych na wypadek śmierci, to osoba niepełnosprawna intelektualnie lub zmagająca się z zaburzeniami psychicznymi została pozbawiona prawa do odwołania testamentu (cechującego się ważnością, w sytuacji gdy testatorowi nie można przypisać wad oświadczenia woli z art. 945 § 1 k.c.), który został sporządzony przed uprawomocnieniem się postanowienia sądu orzekającego ubezwłasnowolnienie całkowite albo częściowe. Testator może odwołać wyłącznie rozrządzenia testamentowe, które zostały dokonane w sposób ważny. Zatem zakładając, iż testament jest ważny, to spadkodawca niepełnosprawny, a zarazem ubezwłasnowolniony, nie może odwołać ostatniej woli utrwalonej jeszcze przed ubezwłasnowolnieniem.

Nie sposób nie zauważyć, iż unormowania zawarte w art. 944 § 1 k.c. akcentują formalny aspekt niepełnosprawności postrzeganej w kategoriach różnego rodzaju zaburzeń psychicznych. To oznacza, że brak prawomocnego orzeczenia sądowego modyfikującego zakres zdolności do czynności prawnych na podstawie art. 13 lub art. 16 k.c. pozwala osobom chorym psychicznie na podjęcie decyzji dotyczących losu zgromadzonego majątku na wypadek śmierci. Innymi słowy, aktualnie obowiązujące polskie prawo cywilne charakteryzuje brak koncepcji naturalnej niezdolności do czynności prawnych, tj. niezdolności stanowiącej efekt wystąpienia u testatora zaburzeń psychicznych, na podstawie których nie orzeczono ubezwłasnowolnienia.

Przepisy art. 944 § 1 k.c., koncentrując się na niepełnosprawności intelektualnej oraz przyjmującej postać różnego rodzaju chorób psychicznych, pomijają problematykę innych rodzajów niepełnosprawności. Toteż w świetle powołanych przepisów niepełnosprawność polegająca na obniżeniu zdolności motorycznych ciała nie powoduje pozbawienia osoby niepełnosprawnej zdolności do sporządzenia i odwołania aktu ostatniej woli w sposób ważny. Jednakże należy dostrzec problemy,

³¹ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2021 r., poz. 1805 z późn. zm.).

które mogą pojawić się w razie powzięcia woli testowania przez osobę z niepełnosprawnością ruchową. Przykładowo spadkodawca pozbawiony górnych kończyn może mieć problem z dokonaniem rozrządzeń na wypadek śmierci w formie testamentu holograficznego. W tej sytuacji mogą wystąpić wątpliwości co do uczynienia zadość wymogowi własnoręczności³². Ponadto utrwalenie ostatniej woli w formie ważnego testamentu holograficznego pozostaje poza zasięgiem osób niewidomych posługujących się alfabetem Braille'a. Pomimo zdolności testowania osoba niewidoma nie ma zdolności do dokonania rozrządzeń na wypadek śmierci w jednej z form zwykłych aktu ostatniej woli. W odróżnieniu od zdolności do czynności prawnych, która może być ograniczona, polskiemu prawu spadkowemu obce jest ograniczenie zdolności testowania. Jednakże w odniesieniu do osób niewidomych można zaryzykować stwierdzenie, iż w tym przypadku zdolność testowania osoby niewidomej poniekąd została ograniczona, gdyż spośród zwykłych form aktu ostatniej woli może wybrać testament notarialny lub allograficzny.

Testament własnoręczny nie jest jedyną formą oświadczenia woli na wypadek śmierci rodzącą trudności z dokonaniem ważnych rozrządzeń testamentowych przez osobę z niepełnosprawnością ruchową. Uchodzący w społecznym przekonaniu za najpewniejszą formę wyrażenia oświadczenia woli *mortis causa* – testament notarialny również może okazać się problematyczny dla wspomnianej grupy testatorów. Zgodnie z art. 3 § 1 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie³³ miejscem dokonywania czynności notarialnych (w tym również sporządzenia testamentu notarialnego) jest kancelaria notarialna. Wyjątkowo możliwe jest odstępianie od powyższej zasady, gdy za dokonaniem czynności notarialnej poza kancelarią notarialną przemawia charakter tej czynności lub szczególne okoliczności (art. 3 § 2 powołanego aktu prawnego). Oznacza to, że nie wszyscy testatorzy z niepełnosprawnością ruchową mogą skorzystać z przedstawionej możliwości. Zakres zastosowania art. 3 § 2 wspomnianej ustawy obejmuje wyłącznie osobę o takim stopniu niepełnosprawności, który stanowiłoby uzasadnienie dla sporządzenia testamentu notarialnego w miejscu pobytu tej osoby.

Powyżej nakreślono jedynie przykładowe trudności, z którymi mogą borykać się osoby niepełnosprawne decydujące się na złożenie oświadczenia woli *mortis causa*. Uwzględniając całokształt okoliczności faktycznych dotyczących niepełnosprawnego testatora, mogą pojawić się inne przeszkody, których przewyciężenie jest konieczne dla utrwalenia ostatniej woli w sposób ważny w konkretnej formie testamentu uregulowanej w polskim prawie spadkowym.

³² Według E. Skowrońskiej-Bocian i J. Wiercińskiego wymóg własnoręczności zostanie spełniony, gdy osoba niepełnosprawna pozbawiona rąk posłuży się do sporządzenia testamentu holograficznego nogami (E. Skowrońska-Bocian, J. Wierciński, *Komentarz do art. 949*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI: *Spadki*, Warszawa 2017, s. 156). Innego zdania jest G. Wolak (G. Wolak, *Z problematyki „własnoręczności” podpisu*, „Monitor Prawniczy” 2012, nr 18, s. 968).

³³ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 1799).

Podsumowanie

W kontekście zdolności testowania zaburzenia psychiczne spadkodawcy stają się przyczyną odebrania prawa do ukształtowania porządku dziedziczenia w akcie ostatniej woli tylko wtedy, gdy z ich powodu orzeczono ubezwłasnowolnienie całkowite albo częściowe. Zaś samo występowanie zaburzeń psychicznych w przypadku testatora nie przesądza o braku zdolności testowania, lecz może stanowić wadę oświadczenia woli uregulowaną w art. 945 § 1 pkt 1 k.c. W świetle powyższych rozważań determinantem możliwości utrwalenia ostatniej woli w sposób ważny staje się niepełnosprawność postrzegana w kategoriach zaburzeń psychicznych. Zaś niepełnosprawność ruchowa jest irrelevantna prawnie dla ustalenia, czy spadkodawca miał zdolność testowania w momencie wyrażania oświadczenia woli *mortis causa*. Mimo to niepełnosprawność inna niż intelektualna lub przybierająca postać chorób psychicznych może stać się źródłem problemów w dokonaniu rozrządzeń testamentowych w sposób ważny w formach przewidzianych w polskim prawie spadkowym. W związku z tym nie sposób nie dostrzec, iż wpływ niepełnosprawności testatora na zdolność testowania to zaledwie jeden z wielu aspektów, w których – niewypowiedziana wprost w akcie prawnym – niepełnosprawność staje się czynnikiem oddziałującym w istotny sposób na możliwość sporządzenia testamentu w ogóle lub w konkretnej formie.

BIBLIOGRAFIA

- Balwicka-Szczyrba, M., Sylwestrzak, A. (2018). *Instytucja ubezwłasnowolnienia w perspektywie unormowań Konstytucji RP oraz Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*. „Gdańskie Studia Prawnicze” XL: 151-167.
- Giełda, M. (2015). *Pojęcie niepełnosprawności*, [w:] M. Giełda, R. Raszevska-Skałeczka, *Prawno-administracyjne aspekty sytuacji osób niepełnosprawnych w Polsce*. Wrocław: 17-32.
- Gudowska, B. (2013). *Komentarz do art. 12*, [w:] B. Gudowska, K. Ślebzak (red.), *Emerytury i renty z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Emerytury pomostowe. Komentarz*. Warszawa: Legalis/el.
- Gutowski, M. (2021). *Komentarz do art. 13*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. I: *Komentarz – art. 1-352*. Warszawa: Legalis/el.
- Kociucki, L. (2011). *Zdolność do czynności prawnych osób dorosłych i jej ograniczenia*. Warszawa: Legalis/el.
- Książak, P. (2020). *Komentarz do art. 13*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa: Legalis/el.
- Kurzyna-Chmiel, D. (2018). *Niepełnosprawność jako źródło specyfiki regulacji oświatowej*. „Samorząd Terytorialny” 5: 32-42.
- Osajda, K. (2020). *Komentarz do art. 944*, [w:] K. Osajda, W. Borysiak (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa: Legalis/el.
- Paluch, A. (2021). *Granice swobody rozrządzania majątkiem na wypadek śmierci w prawie polskim*. Warszawa: Leaglis/el.

- Paško, M. (2020). *Instytucja ubezwłasnowolnienia w polskim systemie prawnym*. „Edukacja Prawnicza” 1, <https://www.edukacjaprawnicza.pl/instytucja-ubezwlasnowolnienia-w-polskim-systemie-prawnym/> [dostęp: 01.03.2022].
- Skowrońska-Bocian, E. (2020). *Prawo spadkowe*. Warszawa.
- Skowrońska-Bocian, E., Wierciński, J. (2017). *Komentarz do art. 949*, [w:] J. Gudowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. VI: *Spadki*, Warszawa: 153-165.
- Strugała, R. (2021). *Komentarz do art. 13*, [w:] E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa: Legalis/el.
- Tomaszewska, M. (2008). *Metodologiczny status pojęć – przesłanek ubezwłasnowolnienia na przykładzie choroby psychicznej*. „Prawo i Medycyna” 4: 99-112.
- Wolak, G. (2012). *Z problematyki „własnoręczności” podpisu*. „Monitor Prawniczy” 18: 967-973.
- Wójcik, S., Zoll, F. (2006). *Testament*. „Studia Prawa Prywatnego” 2: 80-122.
- Wójcik, S., Zoll, F. (2015). *Testament*, [w:] B. Kordasiewicz (red.), *System prawa prywatnego. Prawo spadkowe*. Warszawa: 346-347.

